

Norbert OSTROWSKI

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Vilniaus universitetas

ISTORINĖS MORFOLOGIJOS IR SINTAKSĖS MAŽMOŽIAI

1. *biti* ‘buvo’

Bretkūno Biblijos vertime ir *Postilėje* forma *biti* dažniausiai atlieka pagalbinio veiksmažodžio funkciją, plg.: *Bei vaikai Jsraelo buwa dare, kaip Moseschus kalbeiens biti* (BB Iš 12,35), *ir saw kitos Strowos nebiti pataisę* (BB Iš 12,39), *Jr ischeija <atstoia> isch tho kampo, kur biti buwusi* (BB Rut 110,7), *Kursai wardenimi bit buwens* (BP I 171,15); *Kurie su iū biti buwe* (BP I 401,10), *Apaschtalai ikscholei biti prasti szmones (...) buwe* (BP II 144,5). Tik kur ne kur ši lytis pavartota egzistencine reikšme: *Jr kas biti geriausiu szmoniu, (...) nugabeno juos ing Babel* (BB 2 Kar 24,16), o kaip jungtis žinoma iš Zietelos tarmės tekstų, plg. *vaikai manip maži biti* (Vidugiris 1998, 86).

biti etimologinės sąsajos jau seniai gerai žinomos, plg. la. *biju* ‘buvau’ ir lo. *fiō* (Fraenkel 1962, 45) < ide. *b^huh₂-yé-* (LIV 83). Vis dėlto baigmuo *-ti* ir trumpas šaknies balsis [i] reikalingi paaiškinimo.

Galūnės *-ti*, būdingos esamojo laiko atematiniams veiksmažodžiams (plg. lie. *es-ti*), čia tikrai negalima išvelgti, nes preterito formose ji niekada nebuvo vartota. Todėl manau, kad baigmuo *-ti* čia istoriškai turėtų būti enklitinis įvardis, plg. *dūsiū-t* ‘duosiu tau’ (BB Pat 3,28), *lįkiū-t arba rodiiū-t* ‘radzę-ć’ (DP 514,11). Kokią funkciją ši enklitinė lytis formoje *bi-ti* atliko anksčiau, šiandien belieka tik spėlioti, bet greičiausiai tai bus buvęs dativus ethicus, kuris, laikui bėgant, reinterpretuotas kaip stiprinamoji dalelytė. Tokios raidos pavyzdžių lietuvių kalboje jau žinoma, plg. Fraenkeli (1928, 128) teikiamus atvejus: *jām būvet įvėlyta; gañt* ‘freilich, allerdings’¹. Panašių paralelių galėčiau nurodyti ir iš lenkų kalbos, plg. s. le. *-by-ć*, kur *-by-* yra senasis aoristas, virtęs tariamosios nuosakos morfema, o *-ć* < *-ti* – stiprinamoji dalelytė, kilusi iš enklitinio įvardžio (pvz.: *tegodla iżbyć ji byli tamo lwowie śniedli* ‘todėl, kad jį ten būtų liūtai suėdę’, *Kazania gnieźnieńskie* 180v,9–10)²; be to, plg. ir

¹ Apie dativus ethicus dar žr. Holvoet, Čížik-Prokaševa (2005, 87–88).

² Žr. senosios lenkų kalbos tekstų (iki 1500 m.) korpusą: http://www.ijp-pan.krakow.pl/index2.php?strona=korpus_tekst_star.

dativus ethicus sakinyje *Nie **był** ci on wówczas nawet wyrostkiem* (Henryk Sienkiewicz, *Krzyżacy*) — pažodžiui ‘**Nebuvo tau** jis tada net paauglys’.

Trumpasis šaknies balsis [i] formoje *biti* rodo, kad enklitikas *-ti* buvo pridėtas tai lyčiai jau sutrumpėjus: **bijā > bi-*. Šis trumpėjimas, mano manymu, aiškintinas tuo, kad forma **bijā* buvo sugramatininta kaip jungtis ar pagalbinis veiksmažodis³. Panašus procesas matyti ir tarminio pagalbinio veiksmažodžio *něsa* ‘nėra’⁴ raidoje, kuris išsirutuliojo iš **ne es-ti* (čia vyko kontraktacija *e-e* ir buvo numesta galūnė *-ti*, vietoj kurios pridėtas baigmuo *-a*).

2. *něrà*

Literatūroje dažnai teigiama, kad lytis *něrà* esanti kilusi iš **ne-yra* kaip *nebėrà* iš **ne-be-yra*, o *tėrà* iš **te-yra* (žr.: Miklosich 1868–1874, 172; Otrębski 1958, 244 ir kt.). Tačiau toks aiškinimas problemiškas, nes iš **ne-yra* tikėtinas kontraktacijos rezultatas būtų **neira* arba **niera* (Otrębski, ten pat). Turbūt todėl Fraenkeliš (1962, 124) manė, kad *něrà*, *bėrà* ir *tėrà* yra kontaminacijos produktai, atsiradę suliejus *něsti* su *n’yrà*, *běsti* su *b’yrà* ir *těsti* su *t’yrà*. Vis dėlto norint išvengti kontaminacijos hipotezės, norėčiau pasiūlyti mintį, kad forma *něrà* gali būti kilusi iš neiginio *ně*, vartojamo egzistenciniuose sakiniuose (plg.: *Danguje **ně** mažiausio balto debesėlio* (L K Ž VIII 597)) ir baigmens *-rà*. Taip būtų galima lengvai paaiškinti formos *něrà* vartoseną senosios lietuvių kalbos tekstuose būtent egzistenciniuose sakiniuose (žr.: Ford 1967; Ambrazas 2006, 154). Patį baigmenį *-ra* reikėtų atskirai pakomentuoti. Į jį pirmasis dėmesį atkreipė Stangas (1963; t. p. žr. Stang 1966, 414). Jo manymu, formą *yrà* reikia kildinti iš įvardžio *i-*, o baigmenį *-rà* įžvelgti žodžiuose *au-rè* ‘antai, štai’ (*auré* ‘ondzie’ DP 318,10, plg. s. sl. *ovb*) ir *anrėkui* ‘anakur’ < **an-re kur* (plg. lie. *anas*, s. sl. *ovb*). Taigi forma *yra* istoriškai turėtų reikšti maždaug tą patį, ką ir prancūzų *voici*. Baigmuo *-r*, Stango nuomone, įžvelgtinas ir įvardyje *kur*, nors, mano manymu, įvardį *kur* reikia kildinti iš senojo vietininko su galūne *-er*, taigi **k^wo-* + *-er*, iš kur

³ Plg. Harris, Campbell 1994, 19–20, kur, aptariant Antoin’o Meillet straipsnį „L’évolution des formes grammaticales“ (1912), rašoma: „This process is characterized by a concurrent weakening of both the meaning and the form of the word in question“. Senojo preterito **bijā* sugramatinimo rezultatas taip pat yra s. lie. *-b* < **-bi*, matomas jungtuke *jeib*, žr.: Stang 1966, 428–434; Kazlauskas 2000[1968], 402; Holvoet 2002 ir Ambrazas 2006, 466.

⁴ Plg.: *Man **něsa** dantį sopėję; Teip **něsa** buvę.*

po kontrakcijos **kōr* > **kuor* > *kur*, plg. lie. naud. *-ui* (pvz. *vilkui*) raidą: *-ui* < **-uoi* < **-ōi* (gr. *λύκω*) < ide. **-o-ei*.⁵

Dėl elemento *-re(-)*, vartojamo žodžiuose *aurè*, *anrèkui*, galima būtų kelti klausimą, ar iš pradžių tai nebus buvusi deiktinė dalelytė. Tokią interpretaciją remtų lie. *ana-vè* = *ana-và*, kurie yra *au-rè* sinonimai ir yra sudaryti iš įvardinio kamieno *ana-* ir dalelytės *-và* ‘štai, žiūrėk; antai’ (LKŽ XVII 762t.).⁶ Vadinasi, *nèrà* iš pradžių galėjo žymėti ir lokalizaciją, taigi *‘nè (yra) tenai’ (apie lokalizacijos ir egzistencijos sąsają žr. Holvoet 2005, 139–147). Prie Holvoeto pateiktų pavyzdžių, tokių kaip anglų *there is / there are* ir prancūzų *il y a*, galima dar būtų pridurti graikų *ἔνι*, apie kurį Wackernagelis (1924, 166) rašo:

Anfänglich bedeutete es ‘ist (sind) darin’; von hellenistischer Zeit an ‘ist vorhanden’ mit ähnlicher Ausmerzung des lokalen Bedeutungsmoments wie in frz. *il y a*. Im Neugriechischen ist mit Umstellung der Vokale dafür *ine* eingetreten, und dies dient schlechweg als Kopula ‘ist’ (...).

⁵ Apie ide. vietininko baigmenį *-er-* žr. Nussbaum (1986, 236) ir ten teikiamus pavyzdžius:

- a) **d^heg^h-(ō)m-* ‘earth’ : loc. **d^hg^h-(e)m-er* ‘in/on the earth’ (Av. *zamarə-guz-/zamar-gūz-* ‘hidden in the earth’),
- b) RV šakninis daiktavardis *van-* ‘tree, wood, forest’ : loc. *van-ar-* ‘in the wood/forest’,
- c) **h₂ews-ōs-/h₂us-s-* ‘dawn’ (RV *uśáḥ*, hom. *ἠώς* < **awsōs* < **h₂ews-ōs-*, lo. *aurōra*) : loc. **h₂us-s-ér* ‘at dawn, early’ (RV *uśar-búdh-* ‘awake early’, gr. *ἠρι* ‘in the morning, early’ < *ἠερι* < **h₂us-s-er-i*). Nussbaumas nurodė dar kelis darinius, kurie remiasi senuoju vietininku su galūne *-(e)r-(i)*: hom. *ἠερι-ος* ‘with the dawn’, *αὔρι-ον* ‘tomorrow’, RV *usr-á-* ‘at/with the dawn’, paliudytas daiktavardyje *usrá-yāman-* ‘with an early departure, setting out early’ (t. p. plg. ir substantyvizacijos rezultata — moteriškosios giminės daiktavardį *usr-á-* ‘daylight, dawn’), plg. lie. *aušrà* ‘first light’.

Nussbaumo spėjimą dėl lie. *aušrà* teisingai atmetė Smoczyński (2007, 36), kuris šio daiktavardžio nelaikė senu dariniu („Jest tworem młodszy, łączącym w sobie *r* locatiwu z *auš-* należącym do formy nom **aušuo*“). Senojo vietininko **h₂us-s-er-* pėdsakas, Smoczyńskio nuomone, yra lie. tarm. *úšra* („Dalej można uznać, że lit. gw. *ušra* ‘świt’ oddaje **ušr-ā*, tj. drw. od formy loc.-adv. ‘o świcie’ z suf. *-ā-*, zastępstwem *-er-* przez *-r-* (apofonia?)“). Smoczyński pateikia Nussbaumo medžiagą, bet, matyt, per neapsižiūrėjimą jo darbas į literatūros sąrašą nepateko.

⁶ Labai įdomų baigmens *-re(-)* aiškinimą pasiūlė (privačiame pokalbyje) prof. Nicolé Nau. Jos nuomone, *-re(-)* galėjo atsirasti kaip trumpinys iš veiksmažodžio *regèti* senojo imperatyvo formos **reg(i)* ‘žiūrėk’, plg. la. *re!* < *redz(i)* ‘sieh!, schau!’ (ME III 501) ir pranc. *voilà* iš *vois là* ‘žiūrėk ten’.

Remiantis tuo, kas buvo pasakyta, galima išvelgti štai tokią formos *nèrà* raidą: **nē* + *-rè*, vėliau *-rè* → *-rà* pagal *a* kamieno veiksmažodžių 3 a. (plg. *vėd-a*) analogiją.

Baigmuo *-r* taip pat matomas prieveiksmyje *dabar* ‘dar; šiuo metu’⁷, kuris yra kilęs iš **da-ba-r* (Hermann 1926, 352), plg. *da-*, atliekantį jungtuko ‘ir’ funkciją: *Didi da smarkus suiudinimai Juriu (...) musu amsziu alba cziesu ira* (BP I 198,6–8) (Leskien 1903, 94)⁸. Paslaptinę elementą *-ba-* mato me jungtuke *arba* ir žodyje *juoba* (plg. *juo*): *Juo toliaus eitam į metus, juoba didžiaus dauginas nepaščyvastis mūsų* (LKŽ IV 389; daugiau pavyzdžių žr.

⁷ Mano manymu, reikšmė ‘šiuo metu’ yra implikatūros konvencionalizacija (ang. *conventionalization of implicature*). Imkime sakinį *czitudús arbá praiewús kuriūs W. Diéwas téikes dárít’ ir nu dábar dáro* (DP 458, 34–35) ‘cūda które Pan Bog czynić raczył / y dźiś ieszcze czyni’, kur *dabar* iš pirmo žvilgsnio reiškia maždaug tą patį, ką dalelytė *dar*. Dabartinėje lietuvių kalboje „[d]alelytė *dár* vartojama, norint pabrėžti, kad veiksmas ar būseną trunka, ypatybė, reiškinys ir pan. išlieka iki šiolei arba iki kito kurio momento. Tokiais dalelytės *dár* vartojimo atvejais dažnai nesunku suvokti, kad artėja veiksmo, būsenos, ypatybės, reiškinio ir pan. pasikeitimo momentas. Taigi ši dalelytė niuansuojamiems žodžiams teikia labai apibendrintos ribos atspalvį“ (Ulvydas 1971, 548), pavyzdžiui, sakinyje *Medžiai dar pliki* (iš minėtos gramatikos) riba yra sakinio implikatūroje. Išgirdę jį, galime padaryti išvadą, kad netrukus pasirodys lapai, o implikatūrą galima pašalinti (ang. *cancel*) sakant *Medžiai dar pliki, bet netrukus sužaliuos* ar pan. Tačiau man sunku rasti panašią veiksmo ribą anksčiau minėtame Daukšos *Postilės* sakinyje, nes jame *dabar* greičiausiai turi reikšmę ‘vis’ (Daukšos požiūriu, turbūt „eretiškas“ būtų sakiny su pašalinta implikatūra **czitudús arbá praiewús kuriūs W. Diéwas téikes dárít’ ir nu dábar* [= *dar*] *dáro*, BET JAU NEBEDARYS). Savo ruožtu *vis* seniausiuose tekstuose (pvz., Daukšos *Postilėje*) dažniausiai vartojamas reikšmė ‘visa’. Grįžkime prie *dabar*. Panašų sakinį į Daukšos randame ir Bretkūno *Postilėje: kaipaieg ir nu dabar Welins tiko wissas szmones* (BP II 118,12) ir galbūt išsamesnis senųjų tekstų tyrinėjimas galėtų mums duoti daugiau tokio tipo pavyzdžių. Turint omenyje, kas buvo pasakyta apie Daukšos (...) *ir nu dábar dáro*, galime sakinį *Szmones isch pradzio swieto sirguses / ir dabar serganczes* (BP II 459,1) suprasti kaip ‘Žmonės (...) sirgo ir vis serga’ arba ‘Žmonės (...) sirgo ir šiuo metu serga’. Taigi sakiny yra daugiareikšmis. Jeigu pasirinksime interpretaciją ‘Žmonės (...) sirgo ir vis serga’, tada reikšmė ‘šiuo metu’ atsiranda sakinio implikatūroje, kurią galima pašalinti, plg. *Dariau tai ir vis darau, bet ne šiuo metu*. Polisemija ‘Žmonės (...) sirgo ir vis serga / ir šiuo metu serga’ išnyko kartu su reikšmės ‘šiuo metu’ konvencionalizacija ir dalelytės *dár* < *dabar* atsiradimu (Fraenkel 1962, 79). Taip naujesnė forma *dár* paveldėjo senesnę reikšmę, o senesnė forma *dabar* gavo naujesnę reikšmę ‘šiuo metu’.

⁸ Dėl reikšmių ‘ir’ ir ‘dar’ santykio, plg. lo. *et* ‘ir’ ir gr. *ἔτι* ‘dar’.

Hermann 1926, 343 tt.)⁹. *bèrà* ir *tèrà* dėl ilgojo balsio [ē] (plg. *be-* ir *te-*) yra inovacijos, sudarytos pagal *nèrà* pavyzdį.

3. *nès* / *nesa* / *nēs* / *nèsà*

Priežasties sakinių jungtuką *nes* / *nès* Endzelynas (1979[1931], 582) aiškino kaip kontrakcijos **ne-es-* rezultatą¹⁰. Iš pradžių sakiniai su šiuo jungtuku buvę klausiamieji, tokie kaip prancūzų *n-est-ce pas?* Iš **ne-es-*, priklausomai nuo tarmės, yra kilę *nès* arba *nes*. Greta baigmens *-a*, remiantis Sirvydo raštų kalba, galima nurodyti ir variantą su *-q* (**an > un*), plg. *nesung* greta *nessa* ‘abowiem’ SD³ 1. Kalbamąjį variantą Endzelynas laikė naujesniu, sudarytu pagal *kadangi*, o jam pritarė Fraenkeliš (1933, 237; 1962, 496), tačiau man lieka neaišku, kaip iš reikšmės ‘ar ne?’ galėjo kilti priežasties jungtukas.

Pradėti galima nuo tarmėse paliudyto pagalbinio veiksmažodžio *nèsa* ‘nèra’, pvz.: *Man nèsa danti sopèjè; Teip nèsa buvè* (LKŽ VIII 694). Pagalbinis veiksmažodis perifrastiniame perfekte gali būti praleistas, o neiginys tokiu atveju prisišlieja prie dalyvio, plg. *jis nèra atvažiavęs* šalia *jis ne-atvažiavęs*. Todėl manau, kad sakiniai su pagalbinio veiksmažodžiu *nèsa* tam tikru laiku buvo reinterpretuoti kaip neturintys jungties, taigi: *Teip nèsa buvè* → **Teip nèsa Ø nebuvè*. Taip galima paaiškinti, kodėl senosios lietuvių kalbos tekstuose jungtukas *nes* kartais atsirasdavo antroje pozicijoje pagal Wackernagelio dėsnį, plg.: *Tassai nesa ira apie kuri paraschita ira* (BP I 28,15); *Tassai nes buwa praneschens ape Wieta Uschginimo* (BP I 59,3) (Hermann 1926, 369).

Lietuvių kalbos gramatikose rašoma, kad sakiniai su *nes* yra prijungiamieji (Ulvydas 1976, 863; Ambrazas 1994, 684), tačiau kitaip siūlo Holvoetas

⁹ Jungtuko *arba* disjunktyvinės reikšmės raida iki šiol nebuvo aprašyta. Aiškinantis jo santykį su klausiamąja dalelyte *ar* galima pateikti įdomią paralelę iš senosios lenkų kalbos, kur jungtukas *albo* (šiandien tik disjunktyvinis) dar turėjo dvi reikšmes: klausiamąją ir disjunktyvinę, plg.: *I poczèli mièdzy sobà mówiè: albo mu kto przyniosł jedzenie* ‘Ir pradėjo tarp savęs kalbėtis, ar atnešė jam kažkas valgi’ (Pisarkowa 1984, 188). Taip pat negalima atmesti hipotezės, kad lie. *arba* yra paprasčiausias brus. *ли-бо* ‘arba’ vertinys (apie brus. *ли-бо* žr. Karskij 1956, 462).

¹⁰ Apie kontrakciją *e-e* Otrębskis (1958, 244) rašo: „Słowo posiłkowe *esù* ‘jestem’ w złożeniu z poprzedzającą negacją *ne-* ma w poszczególnych dialektach brzmienie *nèsù*, 1. pl. *nèsame*, wykazując więc kontrakcję *e-e > è*; w języku literackim prawo obywatelstwa uzyskały, jak wiadomo, formy z elizją: *nesù*, 1. pl. *nèsame* < **n(e)-esu*, **n(e)-esame*“ ir toliau p. 255: „Formy czasownika **es-* z przeczeniem *ne-*: 3. praes. *nèsti* z **n(e)-esti* obok *èsti* ‘bywa, bywają’; — *nesant-*: *O dabař kařp nèsanti* ‘A teraz jakby jej nie było’, gdzie *nèsanti* pochodzi z **n(e)-esanti*, przy czym *èsanti* jest formą nom. sg. f. partic. praes.“

(2003, 109-111), kurio manymu, priešastiniai sakiniai su *nes* yra *sujungiamieji*. Holvoeto analizė padeda suprasti jungtuko *nes* evoliuciją. Manau, kad sakiniai su *nes* iš pradžių buvo jungiami asindetiškai su ankščiau einančiu sakiniu. Čia reikia pabrėžti, kad ir dabar sakiniai su *nes* negali eiti pirmi, pvz.: *Jis išėjo namo, nes buvo pavargęs, bet *Nes buvo pavargęs, jis išėjo namo* (Holvoet ten pat). Jei turime asindetiškai sujungtus sakinius, pvz., *Nepadariau X, padariau Y*, tai galime juos suprasti arba kaip išreiškiančius priešpriešą (*Nepadariau X, bet padariau Y*), arba priešastį (*Nepadariau X, nes padariau Y*). Laimėjo antroji interpretacija, nors priešprieša yra paliudyta Daukanto raštuose, jeigu tai, aišku, nėra antrinė raida, pvz., *Križėjwej meties ont pylyi Bisena, i kuren dydej narsej Wokitej laužies, nes dar narsesnej igulie anq gine* ‘die Kreuzritter warfen sich auf die Stadt B., in die die Deutschen sehr mutig eindrangen; aber die Garnison verteidigte sie noch tapferer’ (Fraenkel 1933, 238).

4. *nei*

Bretkūno *Postilėje* galima rasti asindetiškai sujungtus sakinius su neiginiu *nei*, vartojamu reikšme ‘ir ne-’, pvz.:

- 1) *O tatai Diewas wis reg / nei nuleis nekarota* (BP I 166,6-7)¹¹;
- 2) *Tūiaus Ponas Diewas ie schita ligga raupsais apmete / nei pagilba / net kada Moseschus ios delei Diewa perprasche* (BP I 190,16-19)¹²;
- 3) *Bet Apaschtalai to nieka neischmane / ir buwa tassai kalbesis ghiemus uszdengtās / nei szinnoia kas tai buwa sakita*. (BP I 252,4-7);
- 4) *Kaczei Ponas Diewas koszna szmoguteli didei mjl / nei rodas nor idant iam kas pikta statunse* (BP I 296,8-9);
- 5) *Tadda atwirs geros gadinnes / wissi daiktai atpigs / nei bus tiek wargu / kaip nu dide wallanda buwa*. (BP I 315,9-11);
- 6) *O aniemus tatai pasakas regeiosi / nei tikeia iemus* (BP I 399,21-22);
- 7) *Diewas nuschloris wissas ascharas nūg iu akiu / nei bus potam Smerties / wargu / nei schauksmo / nei sopeghimo* (BP II 13,12-14);
- 8) *Trietieghi sudczes jra kurie atwirai, norint ir gerai jra kalbeta alba darita, apwercze ir kreiwai ischmana nei nor nieka usch gera laikiti* (MT XLI).

Pateikti pavyzdžiai padeda suprasti sudedamųjų jungtukų *ne... nei... ir nei... nei...* kilnę, plg. *ne mes to nepeikim / nei anam pakalbekim* (BP I 144,3); *Ne tur buti keksches tarp Dukteru Israel / Nei tur buti kekschiniko tarp Sunu Isra-*

¹¹ T. y. ‘vis reg **ir nenuleis** nekarota’.

¹² Instr. *raupsais* yra apozicinis su *schita ligga*. Daugiskaita ir ketvirtoji kirčiuotė suponuoja, kad *raupsai* (4) – tai senas kolektyvas.

elo (BP I 179,6-7); *Kaczei newiens szmogus nei galeia / nei gal / nei wel galles nuramditi* (BP I 199,17-18); s. slov. *ne truždajutb se, ni predutb* (Miklosich 1868-1874, 183) ir *pride Iovanb ni êde ni pie* (Miklosich 1868-1874, 186). Šie sudedamieji jungtukai atsirado iš asindetišškai sujungtų sakinių, kur antrasis sakinytis prasidėdavo neiginiu *nei* (s. sl. *ni*).

(5) ir (7) sakinytis yra egzistenciniai. Veiksmažodis *būti* šia reikšme (t. y. *verbum substantivum*) esamajame laike lietuvių kalboje gali būti praleistas, plg.: *Čia nē kam patarnauti* (LKŽ VIII 598); s. lie. *Nebuk nūdem piktas, ir durnas, idant ne mirtumbei ikki ne cziesu* (BB Koh 7,18) = *Sei nicht allzu guttlos und sei kein Tor, damit du nicht sterbest vor deiner Zeit*. (Luther)¹³. Jeigu manytume, kad egzistencinis veiksmažodis galėjo būti praleistas ir sakinyje su neiginiu *nei*, tada sakinį *Man nei kam ko, kaip ji ten mezgė* ‘nė į galvą neateina, nerūpi’ (LKŽ VIII 624) galima suprasti kaip konstrukcijos dativus possessivus relikta, t. y. *‘man nėra’ + dativus commodi *kam + ko* (neiginio kilmininkas). Todėl esu linkęs įvardžius *nėkas/ niėkas* aiškinti kaip senus sakinius su nuliniu subjektu ir veiksmažodžio elipse, t. y. **nē/ nei (yra) kas*, kur *kas* istoriškai buvo santykinis įvardis¹⁴. Čia teikiamą hipotezę dėl *nėkas/ niėkas* reikia laikyti darbine, reikalaujančia dar gilios slavų kalbų medžiagos ir ten paliudytų įvardžių *někto* ir *nikto*¹⁵ analizės. Kita vertus, įmanoma, kad *nėkas/ niėkas* tiesiog išsirutuliojo iš junginių *nē/ nei* + santykinis įvardis *kas*, plg. sakinį *Newieno isch apaschtalu Kristaus nebuwa/ kursai pirm to cziesu nebutu regeiens Kristaus/ nei kas isch iu nebuwa/ kursai pona sawa tikrai nepaszinotu* (BP II 36,14-16).

5. *būtent*

Kad šio žodžio etimologija jau būtų aiškinta, man nėra žinoma, bet, kita vertus, ji ir neatrodo sudėtinga. Lietuvių kalboje yra prieveiksmių, kurie „paryškina ir sustiprina tos pačios šaknies veiksmažodžių reikšmę“ (Ulvydas 1971, 421), pvz.: *Nebėk bėgtė*. Kaip rašo Zinkevičius (1981, 161), „[r]ytų bei pietų aukštaičiai priesagą *-te* taria *-ti* (*neštì* ‘nešte’, *rašyti* ‘rašyte’ ir t. t.), o

¹³ S. lie. frazeologizmas *iki ne česu* pažodžiui reiškė ‘kol nėra laikas’ ir turi atitikmenis kitų autorių sakiniuose be neiginio, plg. *bať ik bē mētū apweydzėkimeš* DP 16,31 = *ale się za czasu opatruymy*, pažodžiui ‘kol (yra) laikas’.

¹⁴ Plg. santykinius sakinius su egzistencinio veiksmažodžio nuliniu subjektu: liet. *nebuwo kas bedirbqas* ir s. sl. *něstb kto miluję. i něstb k'to milosrbduję* (Ambrazas 1990, 115t.; Holvoet 1999, 41t.).

¹⁵ Tradiciškai *někto* aiškinama kaip junginio *ne vēstb k'to* univerbizacija (Pedersen 1907, 147; Fraenkel 1923, 411).

tai rodo, kad ji išsirutuliojo iš *-tĕ“. Turint tai omenyje, *būtent* galima kildinti iš junginio **būten-te/-ta buvo* arba iš **buvo būten-te/-ta* ‘iš tikrųjų tai buvo’, kuriame praleista jungtis *buvo*.

Enklitikas *-te* gana dažnai aptinkamas įvairiuose senuosiuose lietuvių kalbos tekstuose, plg. pavyzdį iš *Wolfenbüttelio postilės: taitē ganna ir pergiera bua* (228a, 18) (daugiau pavyzdžių žr. Hermann 1926, 386). Be to, baigmuo *-te* (ir *-ta*) matomas s. lie. jungtukuose *ne-te* (Daukšos *Postilē*, Sirvydo žodynas) ir *ne-ta* (Vilento *Euangelias bei Epistolas* ir 1598 m. katekizmas), žr. Būga 1958, 355¹⁶. Dvigubas baigmuo *-te* (plg. la. *te* ‘hier, da’ ir lie. *tē* ‘ten’) ir *-ta* pastebėtas ir lo. įvardžiuose *is-te* (masc.) ir *is-tud* (neutr.) < *-*tod* (gr. τó) (Watkins 1994[1963], 19).

6. Rytų aukštaičių *adunt* ‘idant’

Rytų aukštaičių *adunt* atitinka vakarų aukštaičių *idant*. Tačiau reikia paaiškinti balsių skirtumą ([a] : [i]) žodžių pradžioje. Hermannas (1912, 60) apie *idant* rašė:

Etymologisch ist es als Zusammensetzung eines Adverbiums *idan* + *t-* anzusehen; *id* bez. *idan-* ist dieselbe Bildung von **i-* wie *tad*, *tadan-* von **to-* und *kad*, *kadan-* von **q^wo-*.

Jeigu susitiksimė su Hermannu, kad *idant* kildintina iš deiktinio įvardžio *i-* (plg. lo. *is*, *id*), tai įvardžio kamieno reikia ieškoti ir norint išsiaiškinti *adunt* kilmę. Manau, kad *adunt* reikia išvelgti įvardžio **to-* kamieną, kurio /t/ dėl disimiliacijos dviejų dantinių nepučiamųjų /t/ ir /d/ priebalsių išnyko: **tadant* > **adant*, plg. /n/ nykimą tarminėje formoje *indrē* < **nindrē* : *nēndrē* (Otrębski 1958, 388).

MISZELLEN DER HISTORISCHEN MORPHOLOGIE UND SYNTAX

Zusammenfassung

Der Artikel setzt sich zum Ziel die Analyse einiger Probleme der historischen Morphologie und Syntax des Litauischen. Im ersten Teil wurde die rätselhafte Endung *-ti* von *biti* besprochen. Nach der Meinung des Verfassers ist *-ti* ein enklitisches Pronomen, aller Wahrscheinlichkeit nach in der Funktion des Dativus ethicus. Als Parallele kann man

¹⁶ Visiškai kitaip interpretuoja Otrębskis (1956, 367), kuris, nepaisant senųjų tekstų medžiagos, *ne-t* kildina iš *ne-ti*. Panašiai mano ir Smoczyński (2007, 424).

das poln. *był ci* anführen. Die Verkürzung **bijā* > *bi-* hängt mit der Grammatikalisierung Verbum substantivum > Verbum auxiliarum zusammen.

Der zweite Teil ist der Geschichte des lit. *nėra* gewidmet, das von Verbindung der Negation *nė* (in existentialen Sätzen) und des Ausgangs *-ra* stammt, das u. a. im Verb *yra* zu beobachten ist.

Im dritten Teil hat der Verfasser die These aufgestellt, dass die kausale Konjunktion *nės* genetisch nicht von dem Verbum auxiliarum *nėsa* < **ne es-* zu trennen ist, vgl. *Teip nėsa buvę*. Da im litauischen Perfekt das Verbum auxiliarum ausgelassen werden kann, wurde der Satz *Teip nėsa buvę* als **Teip nėsa Ø nebuvę* reinterpretiert. Die kausale Bedeutung entstand in asyndetisch verbundener Sätze.

Ein Beispiel asyndetisch verbundener Sätze sind auch die Sätze mit der Negation *nei*, vgl. *O tatai Dievas wis reg/ nei nuleis nekarota* (BP I 166, 6-7). Das lit. *nei* kann ursprünglich auch in existentialen Sätzen mit der Ellypse des Verbuns vorgekommen sein, vgl. *Man nei kam ko* 'es ist mir ganz gleich'. Aufgrund einer solchen Konstruktion mit dem Relativpronomen *kas* (d. i. **nei (yra) kas*) entstand das Pronomen *niekas* 'niemand'.

Die letzten zwei Teile betreffen die Geschichte der Partikel *būtent* 'nämlich, und zwar', die aus der Phrase *būten-te/ -ta buvo* (wörtlich) 'in Wirklichkeit das war' entstand, und der Konjunktion *adunt* 'auf daß, damit', die die dissimilierte Form **tadunt* fortsetzt.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Ambrazas Vytautas 1990 – Витаутас Амбразас, *Сравнительный синтаксис причастий балтийских языков*, Вильнюс: Мокслас.

Ambrazas Vytautas (red.) 1994, *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Ambrazas Vytautas 2006, *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

BB – BIBLIA tatai esti Wissas Schwentas Raschtas, Lietuwischkai pergulditas per Janą Bretkuną [...] 1590 (cituojuama iš: *Jonas Bretkūnas. Rinktiniai raštai*, parengė Jonas Palionis, Julija Žukauskaitė, Vilnius: Mokslas, 1983).

BP – POSTILLA Tatai esti Trumpas ir Prastas Ischguldimas Euangeliu [...] Per Iana Bretkuna [...] 1591 (cituojuama iš: *Jono Bretkūno Postilė*, parengė Ona Aleknavičienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005).

Būga Kazimieras 1958, *Rinktiniai raštai* 1, sudarė Zigmąs Zinkevičius, Vilnius: Vals-tybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

DP – Postilla Catholica. Tái est: Ižguldimas Ewangeliu kiekwienos Nedelos ir szwętes per wissús metús. Per Kúnigą Mikaloiv Davkszą Kanoniką Médnikų [...] 1599 (cituojuama iš: *Mikalojaus Daukšos 1599 metų Postilė ir jos šaltiniai*, parengė Jonas Palionis, Vilnius: Baltos lankos, 2000).

Endzelīns Jānis 1979[1931], Zur slavisch-baltischen Konjugation, in Idem, *Darbu izlase* 3(1), Rīga: Zinātne, 579–587.

Ford Gordon B. 1967, *esti* und *yra* in Vilentas' Enchiridion, *ZslPh* 30, 353–357.

Fraenkel Ernst 1923, Zur Verstümmelung, bzw. Unterdrückung funktionschwacher oder funktionsarmer Elemente in den baltoslavischen Sprachen, *IF* 41, 393–421.

Fraenkel Ernst 1928, *Syntax der litauischen Kasus*, Kaunas: Valstybės spaustuvė.

Fraenkel Ernst 1933, *Baltica II*, *KZ* 60, 237–253.

Fraenkel Ernst 1962, *Litauisches etymologisches Wörterbuch* 1, Heidelberg: Winter.

Harris Alice C., Lyle Campbell 1994, *Historical Syntax in Cross-Linguistic Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press.

Hermann Eduard 1912, *Über die Entwicklung der litauischen Konjunktionalsätze*, Jena: Frommann.

Hermann Eduard 1926, *Litauische Studien. Eine historische Untersuchung schwachbetonter Wörter im Litauischen*, Berlin: Weidmann.

Holvoet Axel 1999, Infinitival relative clauses in Baltic and Slavonic, *Blt* 34(1), 37–53.

Holvoet Axel 2002, Notes on the development of the Lithuanian and Latvian conditional, *LgB* 10, 39–50.

Holvoet Axel 2003, Sujungiamieji ir prijungiamieji sakiniai formos bei funkcijos požiūriu, in Axel Holvoet, Artūras Judžentis (red.), *Sintaksinių ryšių tyrimai (Lietuvių kalbos gramatikos darbai 1)*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 99–114.

Holvoet Axel, Veslava Čižik-Prokaševa 2005, Papildiniai ir aplinkybės, in Axel Holvoet, Rolandas Mikulskas (red.), *Gramatinių funkcijų tyrimai (Lietuvių kalbos gramatikos darbai 3)*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 65–92.

Holvoet Axel 2005, Intransityvinių sakinių tipai: egzistenciniai, lokatyviniai ir posesyviniai sakiniai, in Axel Holvoet, Rolandas Mikulskas (red.), *Gramatinių funkcijų tyrimai (Lietuvių kalbos gramatikos darbai 3)*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 139–160.

Karskij Evfimij F. 1956 – Евфимий Ф. Карский, *Белорусы* 1–2, Москва: Издательство Академии Наук СССР.

Kazlauskas Jonas 2000[1968], *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*, in Idem, *Rinktiniai raštai* 1, sudarė Albertas Rosinas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.

Leskien August 1903, Litauische Partikeln und Konjunktionen, *IF* 14, 89–113.

LIV – Helmut Rix (Hg.), Martin Kümmel, Thomas Zehnder, Reiner Lipp, Brigitte Schirmer, *Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstambildungen*, Wiesbaden: Reichert, 1998.

Miklosich Frans 1868–1874, *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*, Wien: Braumüller.

MT – Margarita Theologica [...] Zemčuga Theologischka [...] Lituwischkai jra perguldita per Simona Waischnora warnischki [...] 1600 (cituojama iš: *Simono Vaišnoro 1600 metų Žemczuga Theologischka ir jos šaltiniai*, parengė Guido Michellini, Vilnius: Baltos lankos, 1997).

Nussbaum Alan J. 1986, *Head and Horn in Indo-European*, Berlin, New York: de Gruyter.

Otrębski Jan 1956, *Gramatyka języka litewskiego 3: Nauka o formach*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Otrębski Jan 1958, *Gramatyka języka litewskiego 1: Wiadomości wstępne. Nauka o głoskach*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Pedersen Holger 1907, Neues und nachträgliches, *KZ* 40, 129–217.

Pisarkowa Krystyna 1984, *Historia składni języka polskiego*, Wrocław: Ossolineum.

SD 3 – Dictionarium trium lingvarum, In usum Studiosae Iuventutis, Avctore Constantino Szyrwid [...] [1642] (cituojama iš: *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*, parengė Kazys Pakalka, Vilnius: Mokslas, 1979).

Smoczyński Wojciech 2007, *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Wilno: Uniwersytet Wileński.

Stang Christian S. 1963, Третье лицо глагола *быть* в литовском и латышском языках, in Юрий С. Маслов (ред.), *Вопросы теории и истории языка. Сборник в честь профессора Б. А. Ларина*, Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 285–289.

Stang Christian S. 1966, *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*, Oslo: Universitetsforlaget.

Ulvydas Kazys (red.) 1971, *Lietuvių kalbos gramatika 2: Morfologija*, Vilnius: Mintis.

Vidugiris Aloyzas 1998, *Zietelos šnektos žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Wackernagel Jacob 1924, *Vorlesungen über Syntax mit besonderer Berücksichtigung von Griechisch, Lateinisch und Deutsch 2*, Basel: Birkhäuser.

Watkins Calvert, 1994[1963], Preliminaries to a historical and comparative analysis of the syntax of the Old Irish verb, in Idem, *Selected Writings 1*, ed. by Lisi Oliver, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, 3–51.

Zinkevičius Zigmās 1981, *Lietuvių kalbos istorinė gramatika 2*, Vilnius: Mokslas.

Norbert OSTROWSKI

Instytut Językoznawstwa

Zakład Baltologii

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

al. Niepodległości 4

PL-61-874, Poznań

Polska

[norbertas@poczta.onet.pl]

Baltotyros centras

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius, Lietuva

Zigmas ZINKEVIČIUS
Vilniaus universitetas

DĒL 3 COND. GALŪNĒS -*tu*

Nuomone, kad tarminė 3 cond. galūnė -*tu*, refl. -*tuos* (pvz.: *sùktuo* 'suktų', *sùktuos* 'suktųsi') yra antrinė, pasidaryta sekant 3 praes. *sukù* < **sukúo* šalia refl. *sukúos* pavyzdžiu (Z. Zinkevičius, *Lietuvių dialektologija*, Vilnius, 1966, 78), patvirtina tai, kad -*tu* vartojama daug mažesniame plote už refl. -*tuos*, žr. *Lietuvių kalbos atlasas* 3, žml. 106 ir 107.